

Vallomások Leon Alexről — szóban és képben

A harmincas évek elején az erdélyi és bánági sajtóban cikkek sora adott hírt egy Leon Alex nevű művészről, aki Nagyváradról elindulva városról városra járt, s állította ki rajzait, melyek a társadalmi igazságtalanságok kíméletlen feltárásával hökkentették meg nézőiket, vagy lázas vívódások, örömök és meghasonlások sugallatával hangoltak emberi együttérzésre. Hűszegynéhány éves korára háromévi szabónaskodás volt már mögötte, dolgozott litográfusként, fényképet nagyított, s valamicske időt a nagybányai festőiskolában is eltöltött. A sajtó bőven és színesen aknáztá ki már-már legendássá vált romantikus nyomorát.

1936-ban látványos fordulat következett be Leon Alex életében. Számot adott magának arról, hogy grafikájában a társadalmi-irodalmi mondanivaló eluralkodott a képzőművészet sajátos kifejezési formáinak rovására. Az addigi, csaknem kizárólagos fekete-fehér szénrajzok sem elégitették már ki: a színek vonzásába került. És barátai, pártfogói segítségével kijutott a művészetek fővárosába, Párizsba.

Művészete letisztult; a korábbi fény—árnyék hatású szénrajzok után a tisztán grafikus vonalvezetésű tollrajzra vált át, ám eleinte főleg gouache-sal festett, halatlanul érzékeny színhangzásokkal, majd fokozatosan áttért a nagyobb arányú és jelentőségű olajfestményekre. Társadalmi mondanivalói semmivel sem voltak kevésbé határozottak, sőt, valóban művészi nyelvezetükkel erőteljesebben érvényesültek.

Gyors és tüneményes pályafutása volt, a szabóműhelytől az École Ransonig, ahol a világhírű szobrásztanár, Maillol korrektor asszisztense lett a művészi rajz szakon. Főfigyelték rá. Tanári tisztséggel kínálták skandináv és dél-amerikai iskolákban. Aztán ez a meseszép merész magasbatorítás hirtelen hanyatlott a semmibe: hazatért, hogy családját meglátogassa, itt fogta a háború, s a halálhozó kavargásban, megaláztatások, menekülések, majd harcok helytállások közepette (Ukrajnába vitték egy büntetőszázaddal, majd onnan eljutott a partizánokhoz) — elpusztult. Most volna hetvenéves — de csak harminchat jutott neki az életből.

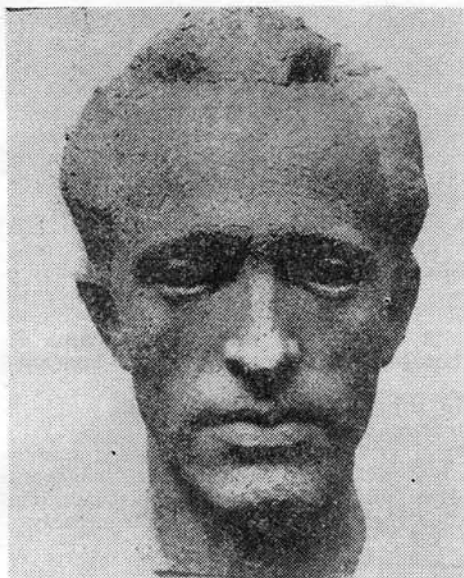
Mesterem és irányt mutató idősebb barátom volt. Fiatalágom felejthetetlen része, emléke. Ezért a háború végeztével, miközben még hazatérésem vártam, már gyűjteni elkezdtem szétszórta műveit — személyes megbízása volt ez ott kint a hadműveleti területen —, de összegyűjtöttem életének, munkásságának számos dokumentumát is. Megannyi mozaikkövet lényének és létének — jelentős művészetének, érdekes művészegéniségének — összképéhez.

Leon Alex arcai

Szoborportróját holland művészbárátja készítette Párizsban. Szőnyi István temesvári festőművész, aki egy ideig Leon Alex szobatársa volt a francia fővárosban, csak annyit tudott a szobrászról, hogy kitűnő marxista, igen vonzó ember, a nevét azonban elfelejtette. (1. kép)

A hollandus egyike volt azoknak a művészbárátoknak, akik odakint hamarosan mellé álltak, felismerték hallatlan tehetségét, megérezték egyéniségének báját, varázsát, lenyűgözte őket folytonos lázban-égése, izzása, minden akadályt legyőző alkotni akarása. Talán ez kapta meg nyomban Leon Alex megerkezése után Tihanyi Lajost, s talán ezért fogadta és bátorította korunk egyik legjelentősebb művésze, Marc Chagall.

A holland szobrász klasszicizáló arcképe a feszítő és összetartó elemek teljes egyensúlyával — nyugalmat áraszt. Nyoma sincs rajta Leon Alex késő-kamaszos szertelenségének, állandó készenlétének, amellyel az élet kérdéseit vizsgálta és élte. De éppen nyugalmával és erejével közvetíti modelljének rejtettebb lényegét: elmélyültségét és jellemének erejét. A portré még részleteiben is követi a klasszika szabályait, kontraposztot kerülő függőleges tengelyével, a rendezett hajviselettel, az egymásba olvadó, kivezetett arcformák nagyvonalú megfogalmazásával, a meztelen nyakrésszel; mindössze a felület hűvös elsimításáról mondott le a szobrász az életesebb, szabadabb, vibráló megmunkálás kedvéért.

1.

2.

Leon Alex pipás portróját G. Sándor készítette, helyesebben alkotta, mert több, sokkal több a megszokott fotóportrénál: a fotóművész vallomása a képzőművészről. Mindjárt a háború utáni években sikerült megszereznem, egyike a legkorábbi Leon Alex-relikviáknak. Azóta sokszor elnézegettem a kifejezés, a mozgás természetességét, igazát, a megvilágítás lágy tónusait. Leon Alex öltözéke a bohém és a „melós“ keveréke, arcán kamaszos könnyedségből, humorából, de elmélyültni tudásából is sikerült megragadni valamit.

1973 tavaszán a nagyváradi *Fáklya* részleteket közölt készülő Leon Alex-monográfiámból. Az első rész megjelenése után G. Sándor nemes gesztussal kitette művét a volt Rimanóczy utcában, a nagyhídtól néhány lépésnyire lévő fotóműterem kirakatába. Szénceruzával, nagy betűkkel írta alá: Leon Alex.

— Gondoltam, ha már az életét megismerik, ismerjék meg őt magát is — mondta a *Fáklya* című helyi lap munkatársának.

A fotó a harmincas években készült, Leon Alex éppen „berendezte“ egy fászpincéből előléptetett műtermét. G. S., a művész szomszédja és szegről-végről rokona, átment megnézni, és ott fényképezte le. Művét még abban az évben kiállította Zürichben és Luxemburgban, s díjat nyert vele. (Műmellékletünkön)

A másik fotó is pinceműteremben készült, 1941-ben. Amatőr munka, beállítását maga a művész irányította, ránk csak az exponálás egyszerű művelete maradt. A rálátásos nézet érdekes dőlt síkokat eredményezett, s az alakot enyhén torzítja. Leon Alex elnyűtt melegítőt visel rajta, rendszerint abban dolgozott. (2.)

1940 és 1942 között, amíg az első nagyváradi büntetőszázaddal kivitték a hadműveleti területre, a hivatalosan kommunistaként számon tartott Leon Alex-nek semmiféle nyilvános szereplésre nem lehetett reménye. Kényszerűségből — öreg özvegy anyját is el kellett tartania — visszatért a fényképnagyításhoz. Ezt a művész számára megalázó munkát napi hat-nyolc órán át végezte. Zokszó nélkül. Egyszer sem hallottam kifakadni, hogy a szénporos „viserrel“, filccel kell mázgalnia a „prindliket“, a félméteres nyersnagyításokat, ahelyett hogy az École Ransonban korrigálna, a rue de la Grande-Chaumière-ben. S a fásasztó, idegölő robotolás után, hallatlan kitartással, csaknem naponta krokizott, a félreállított, árnyékba taszított erős jellemek kitartásával, hogy a művészi munkától pillanatra se szakadjon el.

Akkortájt csaknem naponta segédkeztem neki a fényképnagyításnál; főleg a ruhákat rajzoltam, engem elszórakoztatott, ő már halálosan unta. Közben és utána rajzolni taníttatott, a legújabb párizsi irányzatokról beszélt, s gyakran krokiztunk együtt. Ha más modell nem akadt, egymást rajzoltuk. Egy ilyen gyors akvarell vázlatát (papírlemez; 0,240×0,185 m) sikerült utólag felkutatnom, engem ábrázol állva, amint éppen őt rajzolom. (Jelenleg a nagyváradi múzeumban — Műmellékletünkön.)

Leon Alex műtermei

Összesen három műterméről tudok. De milyen „műtermek“?!

1932-ben a garasos-híd és a vashíd között, a régi Fűzesfa-telepen, amolyan nyomortanyán húzódott meg (a volt Bolcsa utca 23. szám alatti rozszant épület azóta lebontották). Egy ócska magtárt parcelláztak ott apró cellákká, tömeglakásnak, s az egyiket ő kapta meg nagybátyjától, hogy ott nyugodtabban dolgozhassék.

„Műterme kisablakos, alacsony tetőzetű, mestergerendás apró lyuk, szélteben-hosszában alig több két lépésnél — írja Gábor István a *Brassói Lapokban*. — Egészen künn a periférián lakik. Ennek az utcának már nincsen neve. Ennek a háznak már nincsen száma. Ez már olyan messzeségben van a ház és az utca fogalmától, olyan jeltelenségben, hogy egyedül már oda sem találni.“ És tovább: „A »műterembe« való belépéskor erősek az akadályok. A festő baltát hoz, és kivágja a földet az ajtó alatt. Csak így lehet belépni. Az előző nap vihar volt, a szél odahordta a földet... Most, így a balta segítségével megnyílik az ajtó. A szag, ami kiárad, elviselhetetlen. Egy nap hősege és szegényszaga szinte koncentrált elviselhetetlenségben. [...]

Mellette jobboldalt és baloldalt hasonló nyomorlakások. S ő köztük annyira beékelte s annyira köztük élő, hogy nem is láthat másfelé.“

Magatartás volt ez. Leon Alex elhagyta a szülői házat, hogy teljesen a művészi munkának éljen. Kiköltözött a város belsejéből a nyomorgókhoz, „roggyant házak tüdőbajos, repedt falai közé“, egy olyan világba, amelyről a biztonságban és jólétben élő polgár csak rendőri riportokból vagy napihírekből kapott homályos tájékoztatást.

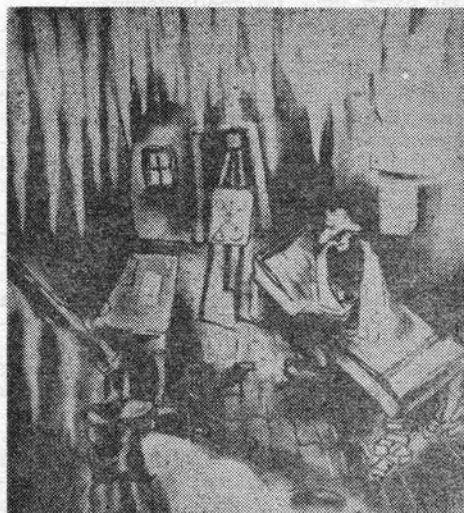
Nem mintha nem bántotta volna ez a helyzet. Mennyi álmat szőtt egy igazi műteremről! Hogy mekkora lesz, milyen lesz, hogyan szabályozza majd drapériákkal a világítást... De ezek az álmai sohasem valósultak meg. A valóság a fűtetlen, kicsi, sötét kamra maradt. Hányszor rajzolta meg önmagát, amint ott ül pokrócba csavarva a törtlábú priccsen, a dobkályhán át ömlik be a hó, a menyeyezetről pedig mint cseppkövek csüngnek alá a jégcsapok...

A Fűzesfa-telepen pályakezéskor dolgozott, s ennek megfelelő a „műtermet“ ábrázoló rajz is: a mélyen gondolkodó és érző, fanyar humorú, de még ki nem forrt művész munkája. (A lappangó szénrajznak csak fotóját sikerült megszereznem. — 3. kép)

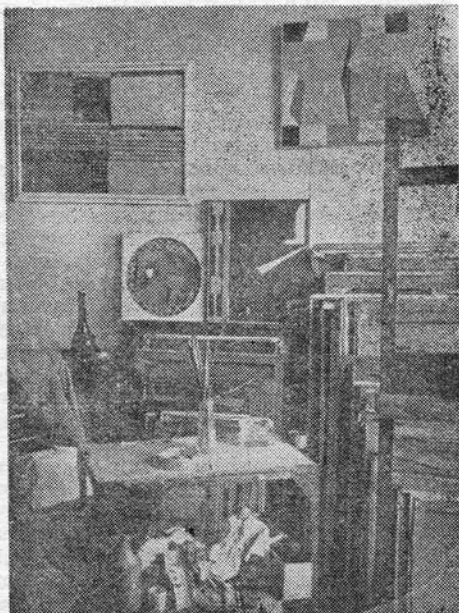
A következő, valóságos — párizsi — műterem nem az övé volt, csak ott lakott egy ideig.

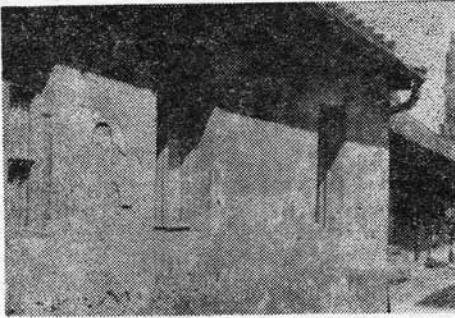
1936 őszén, kevéske megtakarított pénzzel, barátai segítségével (többek között egy Vámos nevű mérnök gyűjtött számára és adott nagyobb összeget, ám ezt az

3.

4.

5.

6.

embert sohasem sikerült megismernem) Leon Alex eljutott Párizsba. A *Korunk* szerkesztőségének ajánlásával kereste fel a *Párizsi Magyar Szó*, a kommunista párt ottani magyar nyelvű lapjának szerkesztőségét, ahol akkoriban Tamás Aladár és Bajomi Lázár Endre is dolgozott. Valószínűleg ők ajánlották be Tihanyi Lajoshoz.

Tihanyi, a fehérterror elől Párizsba emigrált festőművész és grafikus, a Café du Dôme ismert alakja, nyomban elszállásolta műtermében. Tihanyi siketnéma volt, de megtanult beszélni, s puhán, érthetően ejtette a szót, kivéve, ha indulatos lett, olyankor — Berény Róbert visszaemlékezése szerint — „úgy kopogtak a szavai, mint a skatulyában zörgetett kavicsok“. Indulatos volt és nagyszívű, szárnyai alá vette Leon Alexet, irányította, hosszan vitázott vele a művészetről, ő vitte el a rue de la Grande-Chaumière-ben működő École Ransonba is, ahol André Lhôte, a kitűnő festőpedagógus és Maillol, a világhírű szobrászművész korrigált.

Az itt közölt fényképet Leon Alex Párizsból küldte haza Nagyváradra. A falon Tihanyi pályája kései szakaszának absztrakt képei láthatók, oldalt egy széken Leon Alex zakója. Ebben a műteremben készültek Leon Alex első párizsi munkái, néhány tollrajz és gouache. (4. kép)

1940 és 1942 között két műteremmel is rendelkezett. Az egyik a lakása volt, a jelenlegi Tudor Vladimirescu (volt Csáky) utca 19. szám alatt, ahol anyjával lakott. Hosszú udvar mélyén egyszoba-konyha. A konyha kicsi, a szoba alacsony mennyezetű, ablaka közeli falra néz, tehát állandóan sötét. Két hálólhely volt benne, a szoba közepén pedig hevenyészett polcos állvány, azon tartotta kész műveit, a vásznakat, a festéket... Ott kellett festenie. Tulajdonképpen műtermében a fényképnagyításokat végezte, s olajjal nem dolgozhatott olyan helyiségben, amelyben szállong a szénpor. Mindinkább vonzotta az olajfestés, nagyobb méretű vásznakat alkotott — sötét sorsa ellenére csupa vidám, egészséges hangulatú művet. Mái is felzaklat, ha eltűnésükre gondolok. Helyzetéről így számol be Dési Huber Istvánnak 1941. január 10-i levelében: „Egy kis szoba-konyhás lakásban élek, ahol szinte lehetetlen festeni, egyrészt alig van naponta egy-két órán át tűrhető világítás, másrészt anyám nem bírja az olaj szagát.“ (5. kép)

Pár lépéssel arrébb, a szomszédos Luther Márton utcában, a 3. szám alatt állott Leon Alex fogász bátyjának és fogorvos sógornőjének háza. Takaros kis magánház, három szobával, a művész életkörülményeihez mérten valóságos paradicsom. Annak egyik fászpincéjét kapta meg műterem céljára. Apró ablaka a talajtól alig 10-20 centire van, hiszen a vágott fa nem igényel világítást — a műtermi munka annál inkább; naphosszat égetni kellett a villanyt. Leon Alex úgy érezte ott magát, mint megtűrt szegény rokon; ha látogatói kicsit hangosabbak voltak, nyomban leintette őket, meg ne hallják „a fentiek“, a „fentvalók“, akikről munkalehetősége függött. (6. kép)

Ott, abban a fászpincében fényképet nagyított naphosszat. Nagyvárad sajátos iparága volt ez. Apró, ócska, elnyűtt fényképeket gyűjtött be a szorgos ügynök, gyakran alig látszott már belőlük valami, azokat a vállalkozó laboratóriumában lefotózták, hatalmas nyersnagyítást készítettek róluk, a rajzoló aztán megerősítette a körvonalakat, a szénporral fény-árnyék hatásokat hozott ki, s kívánatra kicifritotta ékszerrel, ha női fotó volt, megtoldotta egy-két rendfokozattal, ha katonát ábrázolt, esetleg teljesen más öltözképet varázsolt rá. Az „egyfejes“ képért 2-3 pengőt fizettek, további pengőt minden fejért. Az egyfejes mutatósabb volt, ám keresni a sokfejesen lehetett. Rutinos rókák naponta 15-20 képet is megrajzoltak, Leon Alex nem volt képes ilyen tömegmunkára.

Életünk

Máig őrzöm megismerkedésünk időszakának emlékét. 1935 nyarán Leon Alex hosszabb időt töltött Nagybányán. A Klastrom-rét közelében bérelt szobát, más ott dolgozó művészekhez hasonlóan; falait teleaggatta rajzaival, olyan volt a szoba, mint egy kisebb kiállítás. A bányai baloldali értelmiségiek közül többen meglátogatták, és vásároltak műveiből.

Mi hárman testvérek nyomban összebarátkoztunk vele; mindig mókázni kész könnyedségével, aranyos, gyakran fájdalmas humorával, lelkesedésével a szépért, a művészetért, hamar megkedvelte magát. S amikor elmondta, hogy szeretne leereszkedni a veresvízi bányába, akkori pajtásunk, későbbi sógorom, Görög László engedélyt szerzett a látogatásra. Több főlvételt készítettünk, gyöngye amatőr fotókat, kettőt közülük sikerült megőriznem: egyik a bejárat előtt, másik lent a tárnában ábrázol bennünket. (7. kép — jobbról az első Leon Alex.)

Később Leon Alex meglátogatót minket, nővérem vásárolni akart tőle egy képet. Nagy mappában hozta el 10-15 rajzát, és sorra mutogatta őket. Az egyiket csontváz ölelt magához egy alakot, már nem emlékszem rá pontosan, ám felejtetetlenül vésődött emlékezetembe, ahogy a sokat betegeskedő kamaszok folytonos halálfélelmével reagáltam rá: — Halált nem veszünk! — kiáltottam. Nővérem rendreutasított, s végül a *Bánya* című képet vásárolta meg, talán helvi vonatkozásaiért. Ma is őri otthonában.

Lici. E. Lici. Szerelme, menyasszonya, igaz társa az életben és a halálban.

Jól talált az alacsony, vékonydongájú Alexhez. Kicsi volt, karcú, minden tagja gömbölyű, mozgásában az erősen rövidlátók óvatosságával. Nem szép, de vonzó. Mindig mosolygó, vidám lénye kellemes, megnyugtató légkört árasztott maga körül. (8. kép)

Már nem emlékszem pontosan, hol, hogyan ismerkedtek meg, pedig elmesélték. Azt tudom, hogy Lici éveken át varrásból élt Párizsban, már odakint is találkoztak, kitűnően beszélt franciául, szebben, mint Alex. Sokat olvasott, anélkül hogy társaságban csillogtatta volna ismereteit, inkább hagyta, hogy a többiek vitázzanak.

Egyik este az állandó kompánia nálam gyűlt össze, hogy az egyik, e célra nemrég szervezett kultagot — ugrassuk. Mindenkire kiosztottuk a szerepeket, Lici Párizsban élő költő volt, aki rövid verseit selyemre írja. Akkor este csak franciául szólalt meg, és remek kiejtése, odakint elsajátított argója, amit csak szórakozásból használt időnként, teljesen elbűvölte naiv áldozatunkat.

1. LEON ALEX (Grünfeld Sándor fotója)
2. LEON ALEX: KROKI BORGHIDA ISTVÁNROL (VÍZFESTMÉNY)

8.

9.

Egy nyáron át, 1941-ben, a Körös-gáthoz jártunk fürödni, négyesben. Alubomban őrzöm a fényképet, amelyet Alex készített kettőnkről, egy Évi nevezetű vörös hajú, ferde szemű, rendkívül csinos leánnyal, az együttes negyedik tagjával (9.). Alex a zsebéből sohasem hiányzó vázlatfüzetbe töltőtollal krokizta naphosszat a napozókat, Lici rendszerint felolvasott valami újonnan szerzett könyvből vagy folyóiratból.

Nem leveleztünk Alexszel, hiszen 1940 és 1942 között együtt voltunk nap mint nap. Mindössze egy levelezőlapot őrzök tőle, Váradról írta nekem Szatmárra, ahonnan rövid tartózkodásom idején kis csomagot küldtem a címére, benne valami jóval a társaság legtöbb tagjának. Alex nyomban megköszönte, bár tudta, hogy néhány nap múlva visszatérek. Adott a formára. Bizonyos formákra. Becsülte a szertartást. Ha ebédre, vacsorára hívták, virágot vitt, s ha nem volt rá pénze, rajzolt néhány szálát, s azt nyújtotta át kedvesen. Viszont nem adott az írás formájára. A lap jól jellemzi őt: helyesírása hibás, szavakat felejt ki, formája hevenyészett, de egyéni. Íme, a szöveg:

Ngys. Borghida István Szatmár, Hunyadi u. 25.

Dzsida!¹ Fene kedves tudsz lenni így már kezdem érteni azt a ferde szemű kis Bestiát. Igazán zavarba hozol minket mindent nagyon köszönünk (még ugyan Ági Magdának nem adtam át). Anyám remeknek találja a kávéét én a vattát² Isteninek a teát. Markovitsot ha találok megmondom. Címe Deák Ferencz u 2. Társaság majdnem soha sincs egygüt. Én othon kinlodom és káromkodom sokat. Be[...].nél³ ülök és firkálok leveleket estig. [Lici] fújja az orrom alá a füstöt. Nagyon kedves hogy írsz, köszönöm. Óllelek Alex. Sokszor csókollak Lici. Mi? Mi? csókol? Megálj, eszt fogom tenni Évivel.

Leon. Csáky 19 Nagyvárad.

¹ A becenevet (a „Gida” módosításával) Leon Alex adta nekem.

² A vattát fényképnagyításhoz használta.

³ Valamelyik nagyváradai cukrászra hivatkozik.